

آزادی اطلاعات و سناریوهای آینده

تکتم عین اللهی^۱

مطالعات دانش‌شناسی

سال سوم، شماره ۱۲، پاییز ۹۶، ص ۱۳۱ تا ۱۵۷

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۷/۱۵

چکیده

در دنیای معاصر، آزادی اطلاعات به عنوان لازمه دموکراسی شناخته شده و اکسیژن مردم سالاری لقب گرفته است. تجربه نشان داده است که حق دسترسی افراد به اطلاعات، به تنوع بیان‌های رسانه‌ای منجر شده، امکان بررسی صحت اخبار و اطلاعاتی را که به مردم ارائه می‌شوند افزایش می‌دهد. بنابراین، آشنایی اصحاب رسانه با محتوا و ساز و کارهای اعمال حق دسترسی به اطلاعات امری ضروری است. از این رو، آینده پژوهی به عنوان دانشی نوظهور خواهد توانست متخصصان حوزه رسانه و نویسندگان مطبوعات را یاری نماید تا ضمن مشخص نمودن موانع اصلی آزادی اطلاعات، ساز و کارهای عملی بسط و گسترش آن را ترسیم نمایند. در این مقاله، با توجه به روندهای آزادی اطلاعات در کشور، با رویکرد آینده پژوهانه و به روش سناریو نویسی، آینده‌های مواجهه آزادی اطلاعات در مطبوعات ایران مورد تحلیل قرار می‌گیرند. سؤال اصلی این پژوهش، بررسی آینده‌های متصور برای آزادی اطلاعات در مطبوعات است. تحقیق مورد نظر، ترکیبی - اکتشافی است و داده‌های این مطالعه به روش تحلیل محتوا و پیمایش جمع آوری و تحلیل شده‌اند. جامعه آماری پژوهش، شامل فعالان در حوزه آزادی اطلاعات و رسانه است. حجم نمونه آماری تحقیق مورد نظر ۶۵ نفر است که به روش گلوله برفی انتخاب شده‌اند. در این تحقیق به تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، سیاسی و فناوری بر روند آزادی اطلاعات پرداخته شده است. با توجه به این عوامل و بررسی شاخص‌های مربوط به هریک، چهار سناریو برای آزادی اطلاعات در مطبوعات ایران طراحی شده است.

واژگان کلیدی: مطبوعات، اطلاعات، آزادی اطلاعات و حق دسترسی، آینده پژوهی،

سناریوسازی

^۱. کارشناسی ارشد t.einolahi@yahoo.com

مقدمه

حضور و گسترده‌گی رسانه در سپهر عمومی و انباشت و فوران نشانه‌ها و تصاویر رسانه‌ای در تمامی شئون زندگی و تولید و توزیع معانی، به رسانه‌ای شدن فرهنگ، سیاست و اجتماع منتهی شده است. به این معنا که در حال حاضر، رسانه‌ها صرفاً به عنوان یکی از نهادهای فرهنگی و اجتماعی و مؤثر بر دیگر قلمروها تلقی نمی‌شوند، بلکه فضا و چارچوبی فراهم می‌آورند که فرهنگ، سیاست و اجتماع در آن جریان می‌یابد. معنا سازی و تولید و اشاعه تصاویر و نشانه‌های رسانه‌ای، این پدیده را به مهم‌ترین متغیر شکل‌گیری تصورات ذهنی و تحولات نوظهور عینی تبدیل ساخته است؛ به گونه‌ای که تقسیم بندی‌ها و گونه سازی‌های تاریخی و اجتماعی عمدتاً حول محور ارتباطات و رسانه شکل می‌گیرد و نامگذاری برهه‌های زمانی چون دهکده جهانی، جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای و... بر بنیان‌ها و ویژگی‌های ارتباطی و رسانه‌ای صورت می‌گیرد (مهدی زاده، ۱۳۸۹: ۱۲).

از سوی دیگر، در دنیای معاصر، آزادی اطلاعات به عنوان لازمه دموکراسی مشارکتی شناخته شده و به دلیل کارکردهای مفیدش، اکسیژن مردم سالاری لقب گرفته است. زیرا اگر مردم ندانند که در جامعه آن‌ها چه می‌گذرد و اگر اعمال حاکمان و مدیران جامعه از آن‌ها پنهان باشد، در این صورت چگونه قادر خواهند بود در اداره امور جامعه نقش ایفا کرده و سهم مهمی داشته باشند (مندل، ۱۹۹۹).

شهروندان برخوردار از اطلاعات می‌توانند در باره زندگی سیاسی خود، به گزینش‌ها و انتخاب‌های بخردانه تری دست یازند. همچنین به کمک اطلاعات، بهتر می‌توانند به استدلال و ارزیابی آن‌ها پردازند. بنابراین برخورداری از حق آزادی اطلاعات، ارتباط شهروندان با حکومت را بهینه می‌کند، بر امکانات شهروندان برای دستیابی به آگاهی اجتماعی و لاجرم فرصت انتخاب آن‌ها می‌افزاید، بنیان مستحکم تری را برای مشارکت عموم در موضوعات و فرایندهای سیاسی فراهم می‌کند و در نهایت افزایش مشارکت عموم در فرایندهای اجتماعی، حکومت را کارآمدتر و فسادرا کنترل می‌کند (نمک دوست، ۱۳۸۳: ۴۰).

در خصوص آزادی اطلاعات، شرایط و استلزامات آن در ایران، مطالعات مفیدی صورت گرفته است. این تحقیق نیز تلاش کرده تا از ماحصل نتایج آن بهره مند گردد. اما دلیل وجودی این مطالعه، نوعی آینده نگری درباره آزادی اطلاعات در مطبوعات است. تلاش برای ترسیم آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب. آینده پژوهی ابزاری است که با توسل به آن می‌توان تلاشی معنادار جهت تعیین آینده‌های بدیل، خلق فرصت و اجتناب از اشتباه داشت. در این میان، سناریو پردازی یکی از روش‌های آینده پژوهی است که در شرایط ابهام آلود و عدم قطعیت به کار می‌رود. سناریو ترکیبی از روندها، اقدامات، تصورات و رویدادهاست. (لیندگرن، ۳۶: ۱۳۹۰).

به این ترتیب، این مطالعه در تلاش است تا رویدادها را با گردآوری اطلاعاتی از منابع مختلف توصیف نماید و این توصیف به صورت ترسیم آینده‌های پیش روی مطبوعات در مواجهه با آزادی اطلاعات بر اساس مستندات و روندهای موجود در افق زمانی ۱۲ ساله است. برخی از سوالاتی که در طول تحقیق با آن‌ها روبه رو خواهیم بود عبارت است از: مهم‌ترین ابعاد و شاخص‌های آزادی اطلاعات کدامند؟ پیش‌ران‌های اصلی و روندهای مهمی که می‌توانند آزادی اطلاعات را تحت تأثیر قرار دهند چه خواهد بود؟ با توجه به روندها و پیش‌ران‌ها، چه آینده‌هایی برای آزادی اطلاعات در مطبوعات می‌توان متصور بود؟ این پژوهش بر آن است تا به این پرسش پاسخ دهد که: «آینده‌های متصور برای آزادی اطلاعات در مطبوعات کدام است»؟

در این راستا بایستی به این سؤالات فرعی نیز پاسخ داد که:

- ۱- با توجه به ماهیت آزادی اطلاعات، روندها و پیش‌ران‌ها، چه سناریوهایی برای آزادی اطلاعات در مطبوعات می‌توان متصور بود؟
- ۲- ویژگی هر یک از سناریوهای ممکن چیست؟
- ۳- کدام سناریو احتمال وقوع بیشتری دارد؟

اگر چه امروزه رسانه‌های دیجیتالی به سرعت رشد کرده‌اند اما روزنامه‌ها همچنان به واسطه دسترسی آسان، قیمت ارزان و تشریح موضوعات مختلف، جایگاه خود را در میان مخاطبان حفظ کرده‌اند. آزادی اطلاعات به معنای جستجو، جمع‌آوری، انتقال، انتشار و

دریافت آزادانه اخبار و عقاید است. از دهه ۱۹۸۰ به بعد، اقتدارگرایی در سطح جهانی دچار اضمحلال گردیده و ظهور دموکراسی‌های جدید منجر به وضع قوانین اساسی جدید شده‌اند که متضمن حمایت‌ها و ضمانت‌های خاصی درباره حق بر اطلاعات (اطلاع رسانی و اطلاع‌گیری) هستند. این قوانین به نوبه خود، وضع قوانین عادی خاص را در زمینه دسترسی به اطلاعات دولتی ضروری اعلام کرده‌اند (انصاری، ۱۴: ۱۳۸۷-۱۳).

در ایران سال ۱۳۸۳، لایحه‌ی تحت عنوان «لایحه انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» از طرف هیات دولت وقت به مجلس ارسال شد و در نهایت پس از ۴ سال بحث و بررسی، مجلس با اصلاحاتی اساسی در تاریخ ۸۷/۲/۲۵ و در زمان دولت نهم تصویب و جهت اظهارنظر به شورای نگهبان فرستاد. شورا با ذکر شش ایراد و یک تذکره، مصوبه مجلس را به آن بازگرداند تا پس از رفع ایرادات، مجدداً به شورا تقدیم شود. این قانون در سال ۱۳۸۸ به تصویب رسید و آن گونه که از محتوای آن برداشت می‌شود منظور از آزادی اطلاعات، آزادی دسترسی افراد جامعه به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی و برخی مؤسسات غیرعمومی است (کاویانی، ۹: ۱۳۹۱).

قانون فوق، به شهروندان ایرانی این امکان را می‌دهد که تحت شرایطی به اطلاعاتی که در اختیار نهادهای دولتی است دسترسی یابند. این امر، به آن‌ها فرصت می‌دهد که بر کار دولت نظارت داشته و به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند و از این رهگذر بر شفافیت و پاسخگویی دولت بیفزایند. در بررسی مواد قانون فوق ابهام و اشکالات گوناگونی در تعریف مفاهیم و محدودیت‌ها، ضمانت اجراها، آیین رسیدگی و سایر موارد قابل مشاهده است. اما تصویب آن و به رسمیت شناختن این حق برای شهروندان ایرانی و تأکید بر ارائه اطلاعات و تصویب قانونی به منظور شناسایی حق شهروندان در دسترسی به اطلاعات در اختیار نهادهای دولتی، گامی مهم در راستای تضمین حقوق شهروندان، شفاف‌سازی و در نهایت حاکمیت مطلوب می‌باشد (ویژه، ۲۶۵: ۱۳۹۰).

بنابراین در بررسی آزادی اطلاعات، آینده پژوهی به عنوان دانشی نوظهور خواهد توانست متخصصان حوزه رسانه و نویسندگان مطبوعات را یاری نماید تا با استفاده از روش‌های متعدد، به ترسیم آینده آزادی اطلاعات تا سال ۱۴۰۴ پرداخته و راه کارهای

مناسبی را ترسیم نمایند. این پژوهش در پی بررسی چگونگی آزادی اطلاعات در روزنامه‌های ایران ۱۴۰۴ است.

در عرصه علوم اجتماعی و انسانی نمی‌توان تحقیقی را در خلاء انجام داد و به نتایج قابل قبول هم رسید. در این حیثه هر تحقیقی باید پایه‌های خود را بر تحقیقات پیشین استوار سازد تا با استناد بر یافته‌های این تحقیقات گام‌هایی به سمت شناخت مسأله بردارد (کیا، ۱۳۹۰: ۴۸). با توجه به آن که پژوهش حاضر در بردارنده دو موضوع آینده پژوهی و آزادی اطلاعات در مطبوعات است، بنابراین سوابق مطالعاتی در دو بخش مجزا برای هر یک از دو موضوع بیان شده است. هر چند مطالعات مربوط به آزادی اطلاعات در مطبوعات و رسانه‌ها و آینده پژوهی در حوزه مطبوعات از جمله موضوعات جدیدی هستند که کمتر در مطالعات دانشگاهی به آن‌ها پرداخته شده است. با این حال، به برخی از مطالعات مربوط به آینده پژوهی در رسانه‌ها اشاره می‌شود:

در ایران نخستین سند مطالعاتی آینده پژوهی پیرامون نقش رسانه، متعلق به پروژه‌ای با نام "نقش رسانه‌های گروهی در توسعه ملی ایرانیان" در رادیو و تلویزیون ملی ایران در سال ۱۳۵۳ توسط دکتر تهرانیان انجام شده است. طرح آینده نگاری در پژوهش "بررسی نقش رسانه‌ها در پشتیبانی توسعه ملی ایران" از دو روش دلفی و هنجاری استفاده کرده است. براساس ترکیبی از این دو گونه بود که سازمان رادیو تلویزیون ملی می‌توانست آینده خود را در زمینه‌های گوناگون فعالیتش پیش‌اندیشی کند و بیافریند (تهرانیان، ۱۳۵۳).

نخستین مطالعات و تحقیقات پیرامون آزادی اطلاعات، به همت "پروفسور کاظم معتمد نژاد" صورت گرفته است. کتاب "حقوق ارتباطات" یکی از اصلی‌ترین منابعی است که در زمینه آزادی اطلاعات به رشته تحریر در آمده است. "باقر انصاری"، از دیگر افرادی است که در زمینه آزادی اطلاعات، دارای تألیفات متعددی می‌باشد. وی در سال ۱۳۸۲، پیش‌نویس لایحه آزادی اطلاعات را تهیه کرد (به عنوان تهیه کننده).

در سال ۱۹۹۷ در زمینه آینده پژوهی رسانه‌ها (روزنامه) و نگارش سناریو پژوهشی توسط لیند گرن و باند هولد صورت گرفت. موضوع مدنظر روزنامه‌ها از این قرار بود که انجمن ناشران سوئد متوجه شدند افزایش سریع تقاضا برای اطلاعات الکترونیک، می‌تواند مشکلاتی

بر سر راه شرکت‌های قدیمی ایجاد کند و در ادامه به ورود دیگر شرکت‌های رسانه‌ای به حیطه سنتی روزنامه‌ها، منجر شود. ترکیبی از دو عامل ترکیبی عدم قطعیت (تقاضا برای اطلاعات دیجیتال و عرصه فناوری اطلاعات)، برای صنعت روزنامه، چهار سناریو درباره‌ی روزنامه‌های منطقه‌ای به دست داد (باند هولند و لیند گرن، ۸۹: ۱۳۹۰-۸۸).

آینده پژوهشی در رسانه‌های نوین (چهار سناریو در افق ۲۰۱۵ میلادی) کتابی است که توسط وان لون نوشته و در ایران ترجمه و به چاپ رسیده است. در این کتاب، دورنمای جهانی رسانه‌ها تا سال ۲۰۱۵ میلادی ترسیم شده و چهار سناریو برای رسانه‌ها در نظر گرفته شده است (وان لون، ۱۳۸۹).

مفاهیم و مبانی نظری در ادامه بیان شده است
مطبوعات: مطبوعات به نشریاتی گفته می‌شود که به شکل روزنامه، هفته نامه، ماهنامه، فصلنامه و... منتشر می‌شود. حوزه‌های فعالیت این نشریات عمدتاً فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و هنری و نظایر آن است (آقایی، ۱۹۰: ۱۳۸۰).

آزادی مطبوعات: آزادی مطبوعات در مجموعه آزادی‌های عمومی که به دو دسته «آزادی‌های شخصی» و «آزادی‌های فکری» تقسیم می‌شوند، جزء آزادی‌های فکری به شمار رفته و خود از مظاهر مهم آزادی عقیده و بیان به شمار می‌رود (معتد نژاد، ۱۶۰: ۱۳۸۸-۱۴۱).

آزادی اطلاعات: "آزادی اطلاعات"، آزادی دسترسی افراد جامعه به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی و برخی مؤسسات غیر عمومی است. منظور از حق دسترسی به اطلاعات یعنی این که هر یک از اعضای جامعه بتواند تقاضای دسترسی به اطلاعاتی را داشته باشد که در یکی از مؤسسات نگهداری می‌شود و آن مؤسسه جز در موارد استثنایی و احصاء شده و مشخص، اطلاعات درخواستی را در اختیار متقاضی قرار دهد (انصاری، ۲۶: ۱۳۸۷-۱۳).

طبق تعریفی که در قطعنامه‌ی مجمع عمومی سازمان ملل ارائه شده است، آزادی اطلاعات، آزادی مطبوعات را نیز شامل می‌شود و حمایت حقوقی مورد نظر از این آزادی، تمام گذرگاه خبرها و اندیشه‌ها-از منشأ اصلی آنها تا وصول به مخاطب نهایی- را در برمی گیرد (معتد نژاد، ۱۶۶: ۱۳۸۸-۱۶۵).

لازم به ذکر است در پژوهش حاضر منظور از اطلاعات، آن دسته اطلاعاتی است که در نزد دولت نگهداری می‌شود.

مبانی آزادی اطلاعات: در یک دسته بندی می‌توان انواع دلایل و توجیهاات ارائه شده برای حمایت از آزادی اطلاعات را به سیاسی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی طبقه بندی کرد. مبانی سیاسی عبارتند از رفع نقائص آزادی بیان و مطبوعات، گسترده و مستمر ساختن مشارکت و نظارت مردمی و شفاف سازی حکومت.

مبانی حقوقی عبارتند از: تعلق اطلاعات به مردم، مسئول شناسی و پاسخگویی، خلاف قاعده بودن محرمانگی و مبارزه با فساد اداری. در مبانی اجتماعی از آزادی اطلاعات به عنوان وسیله توانمند سازی یاد می‌شود. در مبنای فرهنگی حمایت از تولید مطرح است. از آن جایی که بسیاری از پژوهش‌های علمی، در برخی جوامع در دستگاه‌های دولتی انجام می‌شود و این داده‌ها با استفاده از کمک‌های مستقیم و غیر مستقیم دولت صورت می‌گیرد، بنابراین دسترسی آزادانه به این اطلاعات برای پیشرفت علم و نوآوری حیاتی است. در مبنای اقتصادی، مؤسسات بین‌المللی اعتباری خارجی، یکی از پیش شرط‌های اعطاء وام‌های بین‌المللی را پابندی کشور متقاضی به شفافیت و آزادی اطلاعات قرار داده‌اند. (انصاری، ۱۳۸۸: ۴۴-۳۲).

عناصر تشکیل دهنده آزادی اطلاعات. برای آن که "آزادی اطلاعات" جنبه واقعی و مؤثر داشته باشد، باید بر ۴ اصل اساسی زیراستوار باشد: الف- دسترسی آزادانه به رویدادها، ب- جریان آزاد اطلاعات، پ- انتشار آزادانه اطلاعات، ت- آزادی دریافت اطلاعات: عناصر سه گانه فوق، در صورتی که مخاطبان پیام‌های وسایل ارتباط جمعی، از آزادی انتخاب محروم باشند و نتوانند از روزنامه‌ها، برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، فیلم‌های خبری و محتوای پایگاه‌های اطلاعاتی اینترنتی مورد علاقه خود استفاده کنند، بی نتیجه خواهند بود (معمد نژاد، ۱۳۸۸: ۱۷۴-۱۷۰).

تأثیر آزادی اطلاعات بر فعالیت‌های رسانه‌ای. حق دسترسی به اطلاعات، تأثیر شگرفی بر فعالیت‌های رسانه‌ای به ویژه روزنامه نگاری دارد. برخی از این تأثیرات عبارتند از: الف- فراهم کردن زمینه روزنامه نگاری تحقیقاتی، ب- کمک به کاهش خودسانسوری در رسانه،

ج- فراهم کردن زمینه لازم برای روزنامه نگاری مدنی، د- فراهم کردن زمینه لازم برای تنوع و تکثر مطالب روزنامه (انصاری، ۳۸: ۱۳۹۱-۳۵).

آینده پژوهی: آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع، الگوها و عوامل تغییر و یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه ریزی برای آن‌ها می‌پردازد. بعضی از روش‌های آینده پژوهانه، آماری و بعضی روش‌های تحلیلی است. سناریو سازی آمیزه‌ای از روش‌های آماری و شهودی است. شوارتز سناریو را این گونه تعریف می‌کند: "بزاری برای نظم بخشیدن به ادراکات فرد در محیط‌های متفاوت آینده، که در آن، تصمیم فرد می‌تواند به درستی اجرا شود" (نپوری زاده، ۱۴۲: ۱۳۸۸).

گام‌های فرایند طراحی و توسعه سناریوها: ۱- تحلیل مأموریت سازمان ۲، -شناسایی حوزه‌ها و پارامترهای تأثیرگذار، ۳- طرح ریزی و تعریف پروژه، ۴- تجزیه و تحلیل گزینه‌های گرد آوری شده، ۵- تفسیر، تجسم و توسعه‌ی سناریوها، ۶- تجزیه و تحلیل پیامده و نتایج، ۷- تجزیه و تحلیل رویدادهای مزاحم، ۸- توسعه هسته‌ای راهبردی و سامانه‌های رصد تغییرات (نپوری زاده، ۱۵۴: ۱۳۸۸).

عناصر تشکیل دهنده آزادی اطلاعات. از آن جایی که در تحقیق مورد نظر، هدف محقق استفاده از آینده پژوهی و تکنیک سناریونویسی به عنوان یکی از روش‌های مطرح در آینده پژوهی است، بنابراین لازم است تا ابتدا عوامل کلیدی مؤثر بر آزادی اطلاعات شناسایی شوند. سپس روندها و پیشران‌های حاکم بر آینده آزادی اطلاعات تعیین گردند. یاد آوری است می‌شود دکتر معتمد نژاد در کتاب حقوق ارتباطات به عناصر تشکیل دهنده آزادی اطلاعات اشاره و محقق با استفاده از مصاحبه عمقی با خبرگان و کدگذاری باز به استخراج مفاهیم پرداخته است. مهم‌ترین شاخص‌های آزادی اطلاعات بر اساس عناصر تشکیل دهنده در جدول عنوان شده است.

جدول ۱. عناصر تشکیل دهنده آزادی اطلاعات (عین الهی، ۱۳۹۲)

دسترسی آزادانه به رویدادها (نرم افزار)	جریان آزاد اطلاعات (به عنوان ابزار انتقال اطلاعات) (سخت افزار)	انتشار آزادانه اطلاعات (نرم افزار)	آزادی دریافت اطلاعات (نرم افزار)
سیاست رسانه‌ای	ابزار انتقال اطلاعات	سیاست رسانه‌ای	سیاست رسانه‌ای
اعتماد به دولت	روزنامه نگار توانمند	فرهنگ آزادی اطلاعات	مطالبات مردمی
مطالبات مردمی	مطبوعات آزاد	مخاطب شناسی	فرهنگ آزادی اطلاعات
فرهنگ آزادی اطلاعات	رسانه حرفه‌ای	عوامل حقوقی	بروکراسی اداری
عوامل حقوقی	گردش اطلاعات	امنیت معیشتی	نظام سیاسی
امنیت معیشتی		نظام سیاسی	عوامل حقوقی
نظام سیاسی		بروکراسی اداری	توسعه‌ای بودن نگرش‌های دولتی
بروکراسی اداری		امنیت روانی	فرهنگ انتقادی
شفافیت در قوانین و مقررات		فرهنگ انتقادی	نظام رسانه‌ای
آزادی مشروط		آزادی مشروط	امنیت معیشتی
توسعه‌ای بودن نگرش‌های دولتی		نظام رسانه‌ای	استقلال اقتصادی
نظام رسانه‌ای		استقلال اقتصادی	
استقلال اقتصادی			

روندهای آینده آزادی اطلاعات در مطبوعات. اولین گام در آینده پژوهی، کشف روندهایی است که هم اکنون در جریان هستند. روند عبارت است از تغییرات منظم، مستمر و یا دوره‌ای در طول یک بازه زمانی. تغییرات مذکور ممکن است به شکل کمی یا کیفی باشد. برای طراحی سناریو، ابتدا بایستی روندهای مسلط حوزه کاری را مشخص نماییم. سپس براساس روندهای طراحی شده، پیشران‌ها را مشخص نموده، عدم قطعیت‌ها را تعیین کنیم. در این تحقیق روندهای حاکم بر آزادی اطلاعات با استفاده از مصاحبه‌ها و خلاصه نمودن آن‌ها طی سه مرحله در پنج دسته کلی طبقه بندی گردید. این روندها عبارتند از:

روند سیاسی:

- تداوم نظام رسانه‌ای حاکم بر جامعه و عدم حمایت دولت از نهادهای مدنی و سازمان‌های حرفه‌ای
 - ادامه روند توسعه و سیاست‌های دولتی معطوف به آزادی اطلاعات و رفع محدودیت‌ها
روند حقوقی:
 - روند تکثر رسانه‌ها به لحاظ عددی بالا، مدیریت و مالکیت انحصاری و شبه انحصاری دولتی و یا سازمان‌های وابسته حکومتی
 - حق ایجاد، عضویت و فعالیت در تشکل‌های صنفی و برخورداری از آموزش‌های تخصصی خبرنگاران
 - عدم وجود یک نظام ارتباطی مدون و مکتوب بومی
 - اجتماعی-فرهنگی
 - روند گسترش تنوع رسانه‌ها با هدف توسعه یافتگی جامعه از نظر کیفی
 - روند افزایش پایداری خبرنگاران به اخلاق حرفه‌ای
 - روند افزایش آگاهی شهروندان از تعریف آزادی اطلاعات و اجزا، مختصات و محدودیت‌های احتمالی اقتصادی
 - روند انحصاری شدن مالکیت رسانه‌ها و تأمین منابع مالی آن‌ها توسط
 - روند وابستگی بیشتر رسانه‌ها به منابع قدرت و ثروت و کاهش توان رقابت رسانه‌های مستقل با رسانه‌های دولتی
 - کاهش امنیت شغلی و اقتصادی خبرنگاران با وضع قوانین مجازاتی سخت‌تر و تداوم روند تحریم‌ها
 - تخصصی-فناوری
 - مشخص شدن اطلاعات مورد نیاز مخاطبان توسط متخصصین
 - روند افزایش مهارت و تخصص جمع آوری اطلاعات و شش روزنامه نگاری
 - روند گسترشی استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی در رسانه‌ها و رشد خبرنگاران بصیر و توسعه‌گرا
- سئوالات پژوهش در ادامه بیان شده است:
- آینده‌های متصور برای آزادی اطلاعات در مطبوعات کدام است؟

در این راستا بایستی به این سئوالات فرعی نیز پاسخ داد که:

۱- با توجه به ماهیت آزادی اطلاعات، روندها و پیشرانها، چه سناریوهایی برای آزادی اطلاعات در مطبوعات می توان متصور بود؟

۲- ویژگی هریک از سناریوهای ممکن چیست و کدام سناریو احتمال وقوع بیشتری دارد؟
الگوی مفهومی تحقیق. با توجه به گام‌های معرفی شده در قسمت روش شناسی و مراحل تدوین سناریو، اکنون در این مرحله، ابتدا بایستی به آشکارسازی تصمیم پرداخت. پس از تدوین سئوالات اصلی که با تدوین سناریو به آنها پاسخ می‌دهیم، در گام دوم بایستی اطلاعات مرتبط را جمع‌آوری نماییم که البته به این کار در متن مقاله پرداخته شده است. در مرحله سوم باید پیشران‌های کلیدی شناسایی گردد. نیروهای پیشران، به نیروهایی گفته می‌شود که بر حوادث و رویدادها تأثیر گذارند (نیوری زاده، ۱۴۹: ۱۳۸۸-۱۴۷). با توجه به روندهایی که در قسمت قبل به آنها اشاره شد، مهم‌ترین پیشران‌ها در حوزه آزادی اطلاعات عبارتند از:

جدول ۲. پیشران‌های کلیدی در حوزه آزادی اطلاعات در مطبوعات

سیاست رسانه‌ای دولت، شرایط سیاسی ایران در جهان، برخوردهای سیاسی با رسانه، استقلال سیاسی رسانه	پیشران سیاسی
مدیریت و مالکیت رسانه‌ها، شفافیت قوانین و مقررات رسانه حقوق خبرنگاران، نحوه برخورد با جرائم رسانه‌ای	پیشران حقوقی
تنوع رسانه‌ها، سطح آگاهی شهروندان، کتمان گرایی در انتشار اطلاعات سازمان‌ها، مطالبات رسانه‌ای شهروندان	پیشران اجتماعی-فرهنگی
آگاهی و مهارت خبرنگاران، استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی	پیشران تخصصی-فناوری

پس از تعیین پیشران‌های کلیدی، بایستی به تعیین عدم قطعیت‌های بحرانی پرداخت. عدم قطعیت‌ها به وضعیت‌هایی از آینده اشاره دارد که تحقق یا عدم تحقق آنها مورد پرسش است (رینگلند، ۱۹۹۸).

روش

تحقیق مورد نظر از نوع ترکیبی اکتشافی است (کیفی-کمی). در تحقیق کیفی برای جمع آوری داده‌ها و تحلیل مطالب مصاحبه‌های عمقی خبرگان از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. بر این اساس دستور العمل کد گذاری باز بر مبنای موضوع و هدف، مفاهیم مورد نظر کد گذاری و استخراج شده است. در تحقیق کمی، روش پژوهش، پیمایشی از نوع توصیفی است. زیرا که در صدد بررسی دیدگاه‌های مخاطبین پیرامون آزادی اطلاعات از طریق تجزیه و تحلیل پاسخ به پرسش‌هایی است که بدین منظور تدوین شده‌اند. نتایج بدست آمده از پرسشنامه‌های عدم قطعیت ورودی لازم برای طراحی سناریوها را فراهم می‌نماید. بر پایه عدم قطعیت‌های کلیدی محورهای اصلی سناریو تعیین می‌گردد.

جامعه آماری تحقیق حاضر، به دو گروه قابل تقسیم هستند: نخست متخصصین و خبرگانی که در زمینه آزادی اطلاعات در مطبوعات از دانش کافی برخوردارند. این گروه شامل فعالان در حوزه آزادی اطلاعات و رسانه‌ها هستند که با مفاهیم و ادبیات مربوط به آزادی اطلاعات و رسانه به ویژه مطبوعات آشنا هستند. گروه دوم، دبیران و سردبیران گروه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و تخصصی هستند که دارای تجربه و سابقه فعالیت در سازمان‌های رسانه‌ای، به ویژه روزنامه می‌باشند. نمونه آماری در این پژوهش ۶۵ نفر است. نمونه آماری خبرگان ۱۲ نفر و نمونه آماری دبیران و سردبیران در حوزه‌های مورد نظر ۵۳ نفر می‌باشد. در این تحقیق از روش گلوله برفی به منظور شناسایی خبرگان، دبیران و سردبیران در گروه‌های یاد شده و نمونه آماری مناسب استفاده شده است. بخشی از اطلاعات جمع آوری شده در این پژوهش از طریق مطالعه و کاوش در متن مصاحبه‌ها، مقالات، کتب و پایان نامه‌ها و بخش دیگر به وسیله پرسشنامه و تجزیه و تحلیل پاسخ‌ها بدست آمده است. ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه محقق ساخته در مقیاس لیکرت است که با همکاری خبرگان داده‌ها جمع آوری شده‌اند. در تأمین روایی پرسشنامه‌های مورد استفاده در این پژوهش، روایی محتوا و روایی سازه مدنظر است. روایی سازه با استفاده از تحلیل عاملی تاییدی انجام شده است. برای سنجش روایی محتوا از روش دلفی استفاده شده است. روایی آزمون از

طریق اساتید و اهل فن مورد ارزیابی قرار گرفته است. در این ارزیابی پرسشنامه اولیه مورد بازنگری قرار گرفت و پرسش نامه، نهایی و تأیید شد. همچنین در این تحقیق به منظور تعیین پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده و توسط نرم افزار ۱۹ اس پی اس اس انجام گردیده است. از آن جایی که مقدار بدست آمده آلفای کرونباخ برای همه متغیرهای تحقیق بالای ۰/۷ می باشد می توان گفت که پرسشنامه از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

جدول ۳. ترکیب سئوالات پرسشنامه

متغیر	شماره سئوالات	جمع سئوالات
عوامل سیاسی	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸	۸
عوامل حقوقی	۹-۱۰-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹-۲۰	۱۲
عوامل اجتماعی-اقتصادی	۲۱-۲۲-۲۳-۲۴-۲۵-۲۶-۲۷	۷
عوامل تخصصی-فناوری	۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳-۳۴-۳۵	۸
جمع		۳۵

برای پاسخگویی به سئوالات پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده، از روش‌های آمار توصیفی شامل جدول توزیع فراوانی، درصد و نمودار استفاده شده است. همچنین در این پژوهش از استنباط آماری مربوط برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون سئوالات بهره گرفته شده است. در مرحله اول نرمال بودن داده‌ها با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف مورد بررسی قرار گرفته است. در مرحله بعد ضریب همبستگی بین متغیرهای تحقیق و روایی سازه هر چهار متغیر و شاخص‌های منتج از آن‌ها با استفاده از آزمون تحلیل عاملی تاییدی بررسی و در نهایت با استفاده از تی تک نمونه‌ای و آزمون فریدمن سئوالات تحقیق سنجش شده است.

یافته‌ها

به منظور شناخت بهتر ماهیت جامعه‌ی مورد پژوهش، قبل از تجزیه و تحلیل داده‌های آماری، لازم است این داده‌ها توصیف شود. در این تحقیق، ۲۳/۳ درصد پاسخ دهندگان تا ۳۰ سال، ۴۴/۶ بین ۳۱ تا ۴۰ سال، ۱۲/۵ بین ۴۱ تا ۵۰ سال و ۱۹/۶ درصد بیشتر از ۵۰ سال سن دارند. ۳۹/۴ درصد پاسخ دهندگان لیسانس، ۴۴/۵ درصد فوق لیسانس و ۱۶/۱ درصد دارای

تحصیلات دکتری می‌باشند. ۶۷/۹ درصد پاسخ دهندگان زیاد به موضوع و ۳۲/۱ درصد متوسط به موضوع آشنایی دارند. عوامل کلیدی تأثیر گذار بر آزادی اطلاعات با استفاده از مصاحبه عمقی با خبرگان و متخصصان حوزه‌های مورد نظر و به روش کدگذاری استخراج و در چهار گروه عوامل سیاسی، عوامل حقوقی، عوامل اجتماعی-اقتصادی و عوامل تخصصی-فناوری جای گرفت (در این مرحله از کدگذاری، پژوهشگر با توجه به آشنایی با اصطلاحات مرتبط با پژوهش و شناخت ادبیات توانسته است ارتباط میان مفاهیم را کشف و مقولات مناسبی را از دل مفاهیم بیرون آورد).

با استفاده از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف نتیجه می‌گیریم که تمامی متغیرهای تحقیق (عوامل سیاسی، حقوقی، اجتماعی-اقتصادی و فناوری-تخصصی) دارای توزیع نرمالی می‌باشند، سپس برای آزمون سؤالات تحقیق از روش‌های پارامتری استفاده می‌کنیم. در مرحله بعد به مقایسه میانگین متغیرهای تحقیق با مقدار حد وسط عدد ۳ می‌پردازیم. چون مقدار میانگین یک جامعه با یک عدد مقایسه می‌شود از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده می‌شود. در تمامی آزمون‌ها اگر مقدار سطح معنی داری بزرگتر از سطح خطا (۰/۰۵) باشد H_0 را نتیجه گرفته و در صورتیکه سطح معنی داری کوچکتر از سطح خطا (۰/۰۵) باشد H_1 را نتیجه می‌گیریم.

جدول ۴. آزمون کولموگروف- اسمیرنوف برای متغیرهای تحقیق

متغیر	عوامل سیاسی	عوامل حقوقی	عوامل اجتماعی-اقتصادی	عوامل تخصصی-فناوری
معناداری دو طرفه	۰/۵۰۶	۰/۴۱۵	۰/۲۳۳	۰/۳۲۶

سؤال اول: اثر گذاری متغیرهای عوامل سیاسی به چه میزان بوده است؟

H_0 : میانگین امتیازات داده شده به متغیرهای عوامل سیاسی کوچکتر یا مساوی ۳ است.

$$H_0: \mu \leq 3$$

H_1 : میانگین امتیازات داده شده به متغیرهای عوامل سیاسی بیشتر از ۳ است.

$$H_1: \mu > 3$$

جدول ۵. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیرهای عوامل سیاسی

Test value=3							
شاخص	نتیجه آزمون	میانگین	t	درجه آزادی	عدد معناداری (sig)	تفاوت میانگین	فاصله اطمینان ۹۵ درصد اختلاف حد بالا حد پایین
سؤال ۱	رد	3.11	.864	55	.391	.107	-.14 .36
سؤال ۲	قبول	3.73	5.806	55	.000	.732	.48 .98
سؤال ۳	رد	3.04	.256	55	.799	.036	-.24 .32
سؤال ۴	رد	2.52	-3.294	55	.002	-.482	-.78 -.19
سؤال ۵	رد	2.79	-1.805	55	.077	-.214	-.45 .02
سؤال ۶	قبول	3.54	3.778	55	.000	.536	.25 .82
سؤال ۷	قبول	3.38	2.401	55	.020	.375	.06 .69
سؤال ۸	رد	2.66	-2.381	55	.021	-.339	-.62 -.05

با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون تک نمونه‌ای در حوزه عوامل سیاسی می‌توان نتیجه گرفت: نگرش سیاسی و سیاست رسانه‌ای، استفاده ابزاری از رسانه، وخامت شرایط سیاسی و سیاست زدگی مطبوعات از جمله عواملی هستند که در تحقق آزادی اطلاعات بسیار مؤثرند. با توجه به پاسخ‌های دریافتی چنین به نظر می‌رسد که روند نگرش سیاسی دولت به عدم ضرورت آزادی اطلاعات و نپذیرفتن هزینه‌های حاصله و نظام رسانه‌ای حاکم بر جامعه ادامه خواهد یافت. سیاست رسانه‌ای دولت تمرکز بیشتری یافته و جامعه در معرض آزادی اطلاعات محدودتری قرار خواهد گرفت. رویکرد دولت در محدودیت جمع آوری اطلاعات بوده و سیاست دولتی به سمت اسرار گرایی و کتمان گرایی سوق پیدا می‌کند، وخامت شرایط سیاسی با استمرار تحریم‌ها و فشارهای خارجی ادامه یافته و وابستگی مطبوعات به تعلقات حزبی، گروهی و گرایش‌های سیاسی بیشتر خواهد شد.

سؤال دوم: اثر گذاری متغیرهای عوامل حقوقی به چه میزان بوده است؟

H_0 : میانگین امتیازات داده شده به متغیرهای عوامل حقوقی کوچکتر یا مساوی ۳ است.

$$H_0: \mu \leq 3$$

H_1 : میانگین امتیازات داده شده به متغیرهای عوامل حقوقی بیشتر از ۳ است.

$$H_1: \mu > 3$$

جدول ۶ نتایج آزمون t تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل حقوقی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد اختلاف		تفاوت میانگین	عدد معناداری (sig)	درجه آزادی	t	میانگین	نتیجه آزمون	شاخص
بالایی	پائینی							
.38	-.24	.071	.646	55	.462	3.07	رد	سؤال ۹
-.26	-.74	-.500	.000	55	-4.091	2.50	رد	سؤال ۱۰
-.05	-.62	-.339	.021	55	-2.381	2.66	رد	سؤال ۱۱
.37	-.30	.036	.830	55	.216	3.04	رد	سؤال ۱۲
.88	.44	.661	.000	55	6.065	3.66	قول	سؤال ۱۳
1.04	.57	.804	.000	55	6.814	3.80	قبول	سؤال ۱۴
.35	-.28	.036	.821	55	.227	3.04	قبول	سؤال ۱۵
.93	.42	.679	.000	55	5.314	3.68	قبول	سؤال ۱۶
.48	-.02	.232	.068	55	1.860	3.23	رد	سؤال ۱۷
-.27	-.77	-.518	.000	55	-4.149	2.48	رد	سؤال ۱۸
.35	-.10	.125	.278	55	1.095	3.13	رد	سؤال ۱۹
-.10	-.61	-.357	.006	55	-2.836	3.13	رد	سؤال ۲۰

با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل حقوقی می‌توان گفت فرض H_0 متغیرهای های ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۵ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ قابل قبول می‌باشد. در حوزه عوامل حقوقی می‌توان گفت: تکثر رسانه‌ای، برخورداری خبرنگاران و اصحاب رسانه از حق ایجاد، عضویت و فعالیت در تشکل‌های صنفی و آموزش تخصصی، دسترسی تمامی شهروندان به اطلاعات سازمان‌های دولتی، تفسیر سلیقه‌ای قوه قضائیه از قانون مطبوعات و تدوین نظام ارتباطی مدون و مکتوب بومی از جمله عوامل تأثیرگذار بر آزادی اطلاعات به شمار می‌آیند. با توجه به پاسخ‌های دریافتی به نظر می‌رسد روند محدود سازی حق جستجو و انتشار آزادانه اطلاعات، عدم افشای منابع خبری، حق آزادی بیان و قلم و تفسیر سلیقه‌ای از قانون مطبوعات کاهش خواهند یافت.

سؤال سوم: اثر گذاری متغیرهای عوامل اجتماعی-اقتصادی به چه میزان بوده است؟
 H_0 : میانگین امتیازات داده شده به شاخص‌های عوامل اجتماعی-اقتصادی کوچکتر یا

مساوی ۳ است. $H_0: \mu \leq 3$

H_1 : میانگین امتیازات داده شده به شاخص‌های عوامل اجتماعی-اقتصادی بزرگتر از ۳ است.

$$H_1: \mu > 3$$

جدول ۷. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای متغیرهای عوامل اجتماعی-اقتصادی

شاخص	نتیجه آزمون	t	df	درجه آزادی	p-value (sig)	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
						پایینی	بالایی
سؤال ۲۱	قبول	5.709	55	0.000	.696	.45	.94
سؤال ۲۲	قبول	4.040	55	0.000	.554	.28	.83
سؤال ۲۳	قبول	8.408	54	0.000	.891	.68	1.10
سؤال ۲۴	قبول	9.423	54	0.000	1.036	.82	1.26
سؤال ۲۵	رد	.943	54	.350	.127	-.14	.40
سؤال ۲۶	رد	-1.033	54	.306	-.145	-.43	.14
سؤال ۲۷	قبول	2.934	54	.005	.400	.13	.67

با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل اجتماعی-اقتصادی می‌توان گفت فرض H_1 شاخص ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۷ قابل قبول است.. همچنین از آزمون تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل اجتماعی-اقتصادی مشخص می‌شود که فرض H_0 شاخص‌های ۲۵ و ۲۶ قابل قبول می‌باشد. همان گونه که مشاهده می‌شود در حوزه اجتماعی-اقتصادی عوامل تأثیرگذار بر آزادی اطلاعات عبارتند از: گسترش تنوع رسانه‌ها، آگاهی شهروندان از تعریف آزادی اطلاعات و درک نتایج آن و انحصاری نبودن رسانه هادر دست دولت. به نظر می‌رسد با توجه به روندهای پیش بینی شده در حوزه اقتصادی-اجتماعی، با تداوم وضع قوانین مجازاتی سخت‌تر، امنیت شغلی و اقتصادی خبرنگاران کاهش یافته و وابستگی رسانه‌ها به منابع ثروت و قدرت بیشتر می‌شود. به علاوه روند گسترش تنوع رسانه‌ها با هدف توسعه یافتگی جامعه از نظر کیفی ادامه خواهد یافت. سؤال چهارم: اثر گذاری متغیرهای عوامل تخصصی-فناوری به چه میزان بوده است؟

H_0 : میانگین امتیازات داده شده به شاخص‌های عوامل تخصصی-فن آوری کوچکتر یا مساوی ۳ است. $H_0: \mu \leq 3$

H_1 : میانگین امتیازات داده شده به شاخص‌های عوامل تخصصی-فن آوری بیشتر از ۳ است. $H_1: \mu > 3$

جدول ۸. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل تخصصی-فن آوری

فاصله اطمینان ۹۵ درصد اختلاف		تفاوت میانگین	عدد معناداری (sig)	درجه آزادی	t	میانگین	نتیجه آزمون	شاخص
پائینی	بالایی							
.55	.03	.291	.028	54	2.257	3.29	قبول	سؤال ۲۸
.26	-.34	-.036	.808	54	-.244	2.96	رد	سؤال ۲۹
.13	-.49	-.182	.249	54	-1.166	2.82	رد	سؤال ۳۰
.19	-.41	-.109	.472	54	-.724	2.89	رد	سؤال ۳۱
.70	.18	.436	.001	54	3.379	3.44	قبول	سؤال ۳۲
1.07	.61	.836	.000	54	7.250	3.84	قبول	سؤال ۳۳
1.44	1.03	1.236	.000	54	11.925	4.24	قبول	سؤال ۳۴
1.44	1.07	1.255	.000	54	13.831	4.25	قبول	سؤال ۳۵

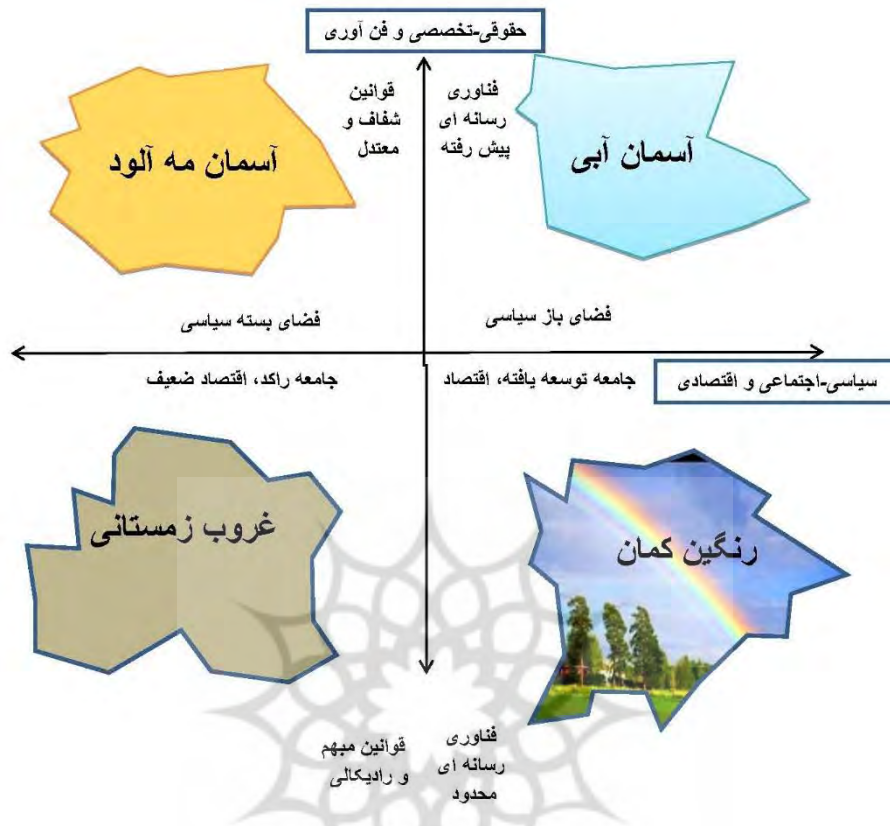
با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون تک نمونه‌ای متغیرهای عوامل تخصصی-فن آوری می‌توان گفت فرض H_1 متغیرهای ۲۸ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ قابل قبول می‌باشد. همچنین با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون تک نمونه‌ای شاخص‌های عوامل تخصصی-فن آوری می‌توان گفت فرض H_0 متغیرهای ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ قابل قبول است. در حوزه تخصصی-فن آوری می‌توان نتیجه گرفت که انتشار، تحلیل و تفسیر اطلاعات توسط رسانه‌ها متناسب با خواست مالکیت‌های غیر مستقل بر آزادی اطلاعات مؤثر خواهد بود. افزایش مهارت، تخصص در جمع آوری اطلاعات، تقید به اخلاق حرفه‌ای روزنامه نگاری و استفاده از تکنولوژی‌های نوین ارتباطی در تحقق آزادی اطلاعات تأثیر گذار خواهد بود. بنابراین با توجه به اطلاعات جمع آوری شده در این حوزه می‌توان نتیجه گرفت که با افزایش سطح

آگاهی‌های جامعه، شاهد رشد خبرنگاران بصیر و توسعه گرا خواهیم بود. همچنین روند استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی در رسانه‌ها و افزایش مهارت و تخصص در جمع‌آوری اطلاعات روزنامه نگاران رو به گسترش است. به منظور بررسی عوامل اثرگذار بر آزادی اطلاعات از آزمون فریدمن استفاده می‌شود: جدول زیر رتبه میانگین نشان می‌دهد.

جدول ۹. رتبه بندی عوامل اثرگذار بر آزادی اطلاعات

رتبه میانگین	عوامل
۳/۱۶	عوامل اجتماعی-اقتصادی
۲/۹۴	عوامل تخصصی-فن آوری
۱/۹۶	عوامل حقوقی
۱/۹۴	عوامل سیاسی

عوامل اجتماعی-اقتصادی با مقدار ۳/۱۶ و عوامل تخصصی-فن آوری با مقدار ۲/۹۴ دارای بهترین رتبه و عوامل سیاسی با مقدار ۱/۹۴ دارای کمترین رتبه می‌باشد. سناریوهای متصور برای آزادی اطلاعات در مطبوعات. با توجه به مباحث قبلی و نتایج تحقیق می‌توان فضای سناریوهای آینده را ترسیم و براساس نتایج پیمایش شده، سناریوهای محتمل را شناسایی نمود. برای نگارش سناریوهای احتمالی، از تقاطع دوه دو متغیرهای استخراج شده بهره برده و با در نظر گرفتن وضعیت مطلوب و نامطلوب در هر یک از ابعاد به تدوین سناریوها می‌پردازیم. با توجه به عدم قطعیت‌های احتمالی در دویعد سیاسی-اقتصادی، اجتماعی و حقوقی-تخصصی، فناوری و روندهای متصور در دوحد مطلوب و نامطلوب، می‌توان چهار سناریو تدوین کرد. شایان ذکر است مطالعات میدانی تحقیق حاضر در ماه‌های پایانی دولت دهم صورت گرفته است و یافته‌های حاضر مربوط به وضعیت پیشین می‌باشد. محتمل است فضای باز رسانه‌ای موجود در دولت یازدهم، تأثیرات قابل ملاحظه‌ای بر پیشران‌ها و روندهای مورد بررسی در آینده خواهند گذاشت و بی تردید سناریوهای پیش رو ممکن است در آینده‌ای نه چندان دور با تغییرات جدی مواجه گردند.

الف) سناریو آسمان آبی. در سناریوی شماره ۱ (قسمت بالا-راست نمودار)، آسمان آبی، کنایه از فضایی باز و روشن است. در این سناریو، فضای سیاسی باز، جامعه توسعه یافته، اقتصاد قدرتمند، فناوری رسانه‌ای پیشرفته و قوانین حقوقی شفاف و معتدل است. به عبارتی، دولت به آزادی اطلاعات، به عنوان یک اصل مترقی می‌نگرد و ضمن پذیرش هزینه‌های آن، سیاست رسانه‌ای انقباضی خود را تمرکز کمتری می‌بخشد. تنوع رسانه‌ها گسترش یافته، امنیت شغلی و اقتصادی خبرنگاران تأمین شده و با کاهش روند وابستگی رسانه‌ها به منابع قدرت و ثروت، افزایش آزادی بیان و اندیشه پیشرفت بیشتری می‌کند. قوانین شفاف سبب می‌گردد تا تفسیر سلیقه‌ای از قانون مطبوعات صورت نگیرد. با افزایش مهارت و تخصص جمع آوری اطلاعات و شش روزنامه نگاری، روند انتشار و تحلیل و تفسیر اطلاعات متناسب با خواست مالکیت‌های مستقل افزایش می‌یابد که خود باعث برخورداری جامعه از اطلاعات

طبقه بندی شده و منظم است. تمامی موارد، به همراه گسترش استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی نوین سبب می‌گردد تا اطلاعات هرچه سریع‌تر انتشار یافته و در اختیار طیف گسترده است.

ب) سناریو آسمان مه آلود. در سناریوی شماره ۲ (قسمت بالا-چپ نمودار)، فناوری رسانه‌ای پیشرفته و قوانین حقوقی شفاف است اما اقتصاد تضعیف شده و فضای سیاسی جامعه بسته می‌باشد. در این سناریو، قوه قضائیه قوانینی شفاف و معتدل دارد لذا تفسیر سلیقه‌ای از قانون مطبوعات امکان پذیر نمی‌باشد. وجود یک نظام ارتباطی مدون و مکتوب بومی از دیگر شاخص‌های این سناریو است. در بعد تکنولوژیکی و فناوری روز، شاهد افزایش سطح آگاهی‌های جامعه و رشد خبرنگاران آگاه، بصیر و توسعه‌گرا خواهیم بود که قادرند اطلاعات را بدون توجه به خواست مالکیت‌های وابسته یا غیر مستقل انتشار، تحلیل و تفسیر نمایند. در بعد اجتماعی، با توجه به فضای بسته سیاسی، از تنوع رسانه‌ها در مطبوعات کاسته شده، و این امر خود باعث محدود نمودن توسعه یافتگی جامعه خواهد شد که آگاهی شهروندان را از تعریف آزادی اطلاعات کاهش می‌دهد. در بعد اقتصادی و در فضای بسته سیاسی، جهت کنترل خبرنگاران، قوانین تنبیهی سخت‌تری اعمال و امنیت شغلی آن‌ها را متزلزل و ناپایدار خواهد نمود و مطبوعات بیشتر و بیشتر به منابع قدرت و ثروت وابسته می‌شوند.

ج) سناریو رنگین کمان. در سناریوی شماره ۳ (قسمت پایین-راست نمودار)، فضای سیاسی باز، جامعه توسعه یافته، اقتصاد قدرتمند، فناوری رسانه‌ای محدود و قوانین حقوقی مبهم و رادیکالی است. در این سناریو، سیاست رسانه‌ای دولت، تمرکز کمتری داشته و جامعه در معرض رشد و توسعه‌ی آزادی اطلاعات قرار می‌گیرد. با توجه به این نگرش، دولت به اسرارگرایی و کتمان‌گرایی اعتقادی نداشته و محدودیتی جهت انتشار اطلاعات ندارد. در بعد اجتماعی، تنوع رسانه‌ها با هدف توسعه یافتگی جامعه افزایش می‌یابد. شهروندان آگاهی بیشتری از تعریف آزادی اطلاعات و اجزاء و مختصات آن دارند و این موضوع سبب می‌گردد تا درک بیشتری از نتایج و پیامدهای آزادی اطلاعات داشته باشند. در بعد اقتصادی و با توجه به شرایط سیاسی و اقتصادی دولت، امنیت شغلی و اقتصادی خبرنگاران افزایش

یافته و با رشد اقتصادی اقشار گوناگون جامعه، وابستگی مالی رسانه‌ها به منابع قدرت و ثروت کمتر می‌شود. در بعد حقوقی، روند محدودسازی حق جستجو و انتشار آزادانه اطلاعات، عدم افشای منابع خبری و حق آزادی بیان و قلم را خواهیم داشت. با توجه به قوانین سخت گیرانه و افراطی، محدودیت‌ها تشدید شده و از آن جایی که قوانین مبهم هستند و از شفافیت کافی برخوردار نیستند هر کس قادر خواهد بود تفسیری سلیقه‌ای از قانون مطبوعات به عمل آورد. در بعد تخصصی و فناوری، با توجه به فقدان وجود خبرنگاران بصیر، آگاه و توسعه گرا، شاهد کاهش سطح آگاهی‌های اجتماعی خواهیم بود. با اعمال قوانین افراطی و تفسیر سلیقه‌ای، خبرنگاران ماهر و متخصص هر چه بیشتر از فضای رسانه‌ها دور شده و شاهد کاهش سطح مهارت و تخصص جمع آوری اطلاعات و شمش روزنامه نگاری خواهیم بود.

(د سناریو غروب زمستانی. در سناریوی شماره ۴ (قسمت پایین - چپ نمودار)، فضای سیاسی بسته، اقتصاد تضعیف شده، قوانین حقوقی مبهم و رادیکالی، فناوری رسانه‌ای محدود و جامعه در رکود به سر می‌برد.

رسانه‌ها به صورت متمرکز در اختیار دولت بوده و جامعه در معرض آزادی اطلاعات محدودتری قرار می‌گیرد. سیاست رسانه‌ای دولت با توجه حفظ شرایط سیاسی و امنیت ملی به سمت اسرارگرایی و کتمان‌گرایی سوق می‌یابد و رویکرد دولت در جهت محدودسازی انتشار اطلاعات می‌باشد. در چنین فضای بسته‌ای، مطبوعات وابستگی بیشتری به تعلقات حزبی، گروهی و گرایش‌های سیاسی خواهند یافت. در بعد اجتماعی و فرهنگی، با انحصاری‌تر شدن مالکیت و مدیریت مطبوعات، دادن آگاهی، ایجاد نگرش و ترویج تغییر رفتار در اختیار شهروندان و نهادهای حکومتی کانالیزه می‌شود.

در بعد اقتصادی، با تداوم وضع قوانین مجازاتی سخت‌تر، امنیت شغلی و اقتصادی خبرنگاران کاهش می‌یابد و رسانه‌ها بیشتر و بیشتر به منابع قدرت و ثروت وابسته می‌شوند. در بعد حقوقی، هر چند رسانه‌ها به لحاظ تعداد تکثیر می‌یابند، اما با مدیریت و مالکیت آن‌ها به صورت انحصاری و شبه انحصاری در اختیار دولت و یا سازمان‌های وابسته حکومتی قرار می‌گیرند که این خود روند محدودسازی حق جستجو و انتشار آزادانه اطلاعات، عدم افشای منابع خبری و حق آزادی بیان و قلم را تشدید خواهد نمود. در بعد تخصصی و فناوری،

استفاده از تکنولوژی‌های ارتباطی نوین و رسانه‌ها محدود گشته و انتشار آزادانه اطلاعات را با مشکل رو به رو خواهد ساخت. در این باتلاق، شاهد افول و نابودی تدریجی خبرنگاران آگاه، بصیر و توسعه‌گرا خواهیم بود که خود سبب می‌گردد روند انتشار و تحلیل و تفسیر اطلاعات متناسب با خواست مالکیت‌های غیر مستقل دیکته شود. با نابودی و کمرنگ شدن حضور متخصصین، مهارت و تخصص جمع‌آوری اطلاعات و شم‌خبرنگاری کاهش می‌یابد.

نتیجه‌گیری

این حقیقت همچنان پابرجاست که آینده غیر قابل پیش‌بینی است ولی با این وجود می‌توان پاره‌ای از تحولات آینده را پیش‌بینی کرد و درباره گزینه‌های آینده هم فکر کرد. از این رو، امکاناتی وجود دارد که خود را برای آینده آماده کنیم (البته به طور محدود) یا تلاش کنیم که به صورت فعال آینده را شکل دهیم.

از منظر سناریوها، جمع‌بندی نظرات خبرگان نشان می‌دهد که سناریوهای محتمل، به نحوی به سمت سناریو آسمان غبارآلود گرایش دارد. البته بدبینانه‌ترین حالت مطابق شکل در سناریو غروب زمستانی، قرار دارد و خوش‌بینانه‌ترین حالت نیز در سناریو آسمان آبی‌واقع می‌شود.

همان‌گونه که نتایج تحقیق نشان می‌دهد، در سناریوی محتمل، وضعیت حقوقی-تخصصی، فناوری در حد مطلوب بوده، فناوری رسانه‌ای پیشرفته و قوانین شفاف و معتدل است. از سوی دیگر، در بعد سیاسی-اجتماعی، اقتصادی با فضای بسته سیاسی و ضعف اقتصادی رو به رو هستیم. آنچه مسلم است سناریوهای پیش‌بینی شده از روندهای موجود و نظرات خبرگان استحصاء شده و نمی‌توان قطعی برای آن‌ها متصور بود. ایران برای مقابله با سناریوهای مختلف، ظرفیت‌های فراوانی دارد که باید در تقویت و حفظ آن کوشش نموده و هوشمندانه از آن استفاده کند.

پیشنهادها

- ۱- لازم است دولت به آزادی اطلاعات به عنوان یک ضرورت نگریسته و در عمل به توسعه‌ی صحیح آن کمک کند.
- ۲- ضروری است دولت بستری را فراهم کند تا رسانه‌های مستقل رشد نمایند.
- ۳- قوه قضاییه و دولت بایستی حقوق اولیه‌ی اصحاب رسانه را به رسمیت شناخته و به آن احترام گذارند. خبرنگاران بایستی از حق ایجاد، عضویت و فعالیت در تشکل‌های صنفی برخوردار باشند.
- ۴- بازنگری و تدوین یک نظام ارتباطی مدون و مکتوب سازگار با نیازهای روز جامعه و کشور.
- ۵- دولت باید به گونه‌ای برنامه ریزی نماید تا بستر ظهور و رشد مطبوعات متنوع مهیا شود.
- ۶- بهتر است دولت زمینه‌های لازم برای افزایش سطح آگاهی شهروندان را فراهم سازد تا شناخت کافی از آزادی اطلاعات حاصل شود. این کار با برگزاری سمینارها، برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، چاپ کتاب و پرداختن به آن در دانشگاه‌ها حتی به عنوان جزئی از واحدهای درسی میسر می‌شود.
- ۷- خبرنگاران و اصحاب رسانه باید از امنیت شغلی و اقتصادی مناسب بهره مند گردند و تحت پوشش بیمه‌ای خاص قرار گیرند تا بی دلهره از آینده خود به فعالیت پردازند.
- ۸- ضروری است دولت به تربیت خبرنگاران متخصص و متعهد همت گمارد تا سلول‌های تشکیل دهنده جامعه رسانه‌ای سالم و توانا باشند.

منابع

- آقایی، علی اکبر. مطبوعات و امنیت ملی، مجموعه مقالات همایش رسانه‌ها و ثبات سیاسی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی. اسلامی، محمد تقی ودبیری، احمد وعلیزاده، مهدی. اخلاق کاربردی، قم: پژوهشگاه علم و فرهنگ اسلامی
- استراوس، انسلم و کرین، جولیت؛ (۱۳۹۰)، مبانی پژوهش کیفی؛ فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی، فصل هشتم
- الوانی، مهدی؛ آذر، عادل؛ دانایی فرد، حسن؛ (۱۳۸۳)، روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت، تهران.
- انصاری، باقر؛ (۱۳۹۲)، ایران در آغاز راه آزادی اطلاعات است، برگرفته شده از تارنمای مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، <http://www.sdil.ac.ir>
- انصاری، باقر؛ (۱۳۸۷)، آزادی اطلاعات، تهران: نشر دادگستر، صفحات ۲۶ تا ۱۳ و ۴۴ تا ۳۲ و ۶۹ تا ۴۵.
- انصاری، باقر؛ (۱۳۹۱)، حقوق رسانه، تهران: انتشارات سمت، صفحات ۷۸-۷۷-۷۵-۳۹
- آذر، عادل؛ مؤمنی، منصور؛ (۱۳۸۵)، آمار و کاربرد آن در مدیریت (تحلیل آماری). تهران: انتشارات سمت، جلد دوم.
- تهرانیان، مجید؛ (۱۳۵۳)، بررسی نقش رسانه‌های گروهی در آینده توسعه ملی ایران با تأکید بر نقش ویژه سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران.
- خاکی، غلامرضا؛ (۱۳۸۶)، روش تحقیق در مدیریت، تهران: مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- خانلو، نگین؛ (۱۳۹۰) آینده پژوهی پاسخگویی سازمان‌های غیر دولتی: ثمن‌های حوزه سلامت و بهداشت، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حسابداری و مدیریت.
- دلاور، علی؛ (۱۳۸۳)، روش‌های تحقیق پیشرفته، تهران: واحد علوم تحقیقات.

کاویانی، حامد؛ (۹۱/۹/۱)، حق دسترسی آزاد به اطلاعات، روزنامه اعتماد، شماره ۲۵۵۰، صفحه ۹.

کلانتری، خلیل؛ (۱۳۸۸)، مدل سازی معادلات ساختاری در تحقیقات اجتماعی - اقتصادی (با برنامه LISREL ° SIMPLIS)، تهران: فرهنگ صفا.

کلاین، پاول؛ (۱۳۸۱)، راهنمای آسان تحلیل عاملی، ترجمه محمد ولی علیی و سید محمد میر سندسی، تهران: دانشگاه امام حسین.

کیا، علی اصغر. بررسی تطبیقی اخبار جنایی صفحه حوادث روزنامه‌های کشور، فصلنامه علمی-پژوهشی، شماره ۳۵، ۱۳۹۰

گزارشگران بدون مرز، قابل دسترسی در <http://www.en.rsf.org> تارنما

لیندگرن، ماتس؛ باند هولد، هانس؛ (۱۳۹۰)، طراحی سناریو؛ پیوند بین آینده و راهبرد، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، صفحات ۲۱-۲۲-۳۸-۳۷-۷۵.

معتمد نژاد، دکتر کاظم؛ (۱۳۸۸)، ارتباطات در جهان معاصر؛ تحول اندیشه‌ها، نهادها و عملکردهای ارتباطی، تهران: نشر شهر تهران، صفحات ۶۰ تا ۶۱.

معتمد نژاد، کاظم؛ معتمد نژاد، رؤیا؛ (۱۳۸۸)، حقوق ارتباطات، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه، چاپ دوم، صفحات ۱۶۶ تا ۱۶۵ و ۱۷۰ تا ۱۷۴ و ۳۵۹-۳۶۰.

معتمد نژاد، کاظم؛ (۱۳۸۴)، جامعه اطلاعاتی: اندیشه‌های بنیادی، دیدگاه‌های انتقادی و چشم اندازهای جهانی، تهران: مرکز پژوهش‌های ارتباطات، صفحه ۱۱۹.

معتمد نژاد، کاظم؛ (۱۳۹۰)، وسایل ارتباط جمعی، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۰ چاپ هشتم، صفحات ۲ تا ۱ و ۱۳ تا ۳.

مک‌ناب، دیوید ای؛ (۱۳۹۰)، روش‌های تحقیق کمی و کیفی (مدیریت دولتی و سازمان‌های غیرانتفاعی)، ترجمه واعظی و آزمندیان، انتشارات صفار: تهران.

مؤمنی، منصور؛ (۱۳۸۹)، تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS، تهران: کتاب نو.

مهدی زاده، سید محمد (۱۳۸۹)؛ نظریه‌های رسانه: اندیشه‌های رایج و دیدگاه‌های انتقادی، تهران: انتشارات همشهری، صفحات ۱۲-۴۴-۵۱-۶۵.

نپوری زاده، بهنام؛ (۱۳۸۸)، آینده پژوهی؛ مفاهیم، روش‌ها. مجموعه مقالات. تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، صفحات ۱۵۴-۱۴۴-۱۴۶-۱۴۲

نمک دوست تهرانی، حسن؛ (۱۳۸۳)، مطالعه حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و نقش آن در پیشبرد دموکراسی، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی، قابل دسترسی در <http://www.mfoi.net>

وان لون، منو؛ (۱۳۸۹)، دور نمای جهانی رسانه‌ها: ۴ سناریو در افق ۲۰۱۵، تهران: انتشارات هنر رسانه اردی بهشت.

۲۹. ویژه، محمد رضا؛ (۱۳۹۰) تحلیلی بر قانون "انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات"، در پرتو اصول کلی حاکم بر دسترسی به اطلاعات، فصلنامه علمی-پژوهشی، شماره ۳۵.

Kelly, R & Sir, L & Ratcliffe, J.2004, Future Thinking to Achieve Sustainable Development at Local Level in Irland.

Mendel, Toby. Freedom of Information as an Internationally Protected Human Right.

Ringland, G.1998, Scenario Planning: Managing for the Future, John Wiley & Sons, Chichester.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی